

PENCKÓFER JÁNOS

„Törekedjetek a szeretetre...”

(Eperjesi) Penckófer János (Nagyszőlős, 1959) az 1990-es évektől közli verseit, prózáit, tanulmányait, kritikáit. Pályája voltaképpen első publikációitól sikeresnek mondható, a műfaji sokszínűség mellett művészeti sokrétűség is jellemzi, hiszen az irodalom mellett „Amatőr fotós és »nagyreményű« (amatőr) terrakotta-szobrász” is (*Felébredni az irodalomban. Beszélgetés Penckófer Jánossal*, Magyar Napló 2004/5.). Az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán szerzett diplomát, tanítóként dolgozott, első publikációit követően sorra ért el sikereket pályázatokon, így a Magyar Rádió Rádiószínháza 1992-ben bemutatta *Kopogtatnak* című hangjátékát, melyet az 1993-ban megjelent, *Mert* című kötetében közölt. A hangjáték becsapósan profán abszurd mű arról a változónak mutatkozni akaró változatlanságról, amelyről Sütő András is szólt (*Erdélyi változatlanságok*), s melyről pillanatig se gondolja az olvasó, hogy a határon túli magyarság szellemet, morált gyilkoló privilégiuma csupán, korszerű itt is, ma is, sajnálatosan rímelnék rá Csoóri Sándor vagy Nagy Gáspár 2006-os számvetései.

Az elengedhetetlenül szükséges váltás visszágait, emberi torzulásait felfedő satirikus hangjáték mit sem veszített szembesítő attitűdjéből, egyéni és közösségi kritikájának erejéből, érvényességéből, tizennégy év múltán sem kerülhetett olyan történeti távlatba, amely esztétikai értékének állandósága mellett szemantikailag a történeti múltba helyezhette volna. A mesteri szerkezet tökéletes ívét a hisztérikus (halál)tánc látszólag megtöri, azonban nem lezárja, hanem végtelenbe futtatja azt, néhány – úgy tűnik, kitörölhetetlenül – ránk kiáltó mondattal, mint például: „Úgy látom, nem mindenki érzi a változás, a változtatás fontosságát! (*a lakókhöz*) Érezzék magukat szabadon! Csak ne mozogjanak! Suttogni szabad! Nekem történelmi feladatam van!” (63) Különösen érdekes ez az abszurd a kötetben belül értelmezve, hisz itt inkább megnyílik a lírai én magánmitológiája az útkereső, szerepét a későbbiekhez képest még kevésbé definiáló szerző által feszegetett egyetemes problematika felé. A *Mert* (Új Mandá-

tum Könyvkiadó, 1993) az eddigi legutóbbi kötetben tökélyre fejlesztett magánmitológia kidolgozásának első lépése ez. Voltaképpen a felnőtté válás könyve, az eszmélés útjaé, az alkotó személyiség kialakulásáé. Talán ezért szorul kissé háttérbe a szándék ellenére is a már ekkor vállalt közösségi sors kérdése, az azonosulás feltétele, az önmeghatározás, a rész–egész viszony itt tisztázódik. A személyes szinten felfejtett elszakadás a gyermekkortól, a szülői gondoskodás elvesztése, a védelem megszűnésének érzete persze bőven túlmutat önmagán, közösségi szinten részben sejteti, részben kifejti a felszámolódás, a fenyegetettség, az elszakadás, a hagyományvesztés veszélyeit. De párhuzamba kerül az alkotói pokoljárás kínja, szükségessége a közösségi lét megőrizhetőségének nehézségeivel, elengedhetlenségével is. A magánmitológia kidolgozása, a saját nyelv megteremtése, az egyéni és közösségi sorsvállalás, a mesteri szerkesztés mellett később is meghatározó jellemzője marad – s nem csak lírájának – a résztvevő szemlélő nézőpontja, egy külső nézőpont igényével jelenlévő értelmezői, önértelmezői pozíció.

Következő kötete, a *Marad a part, a víz...* (Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász, 1997) nemcsak az említett sajátosságokat teszi markánsabbakká, de tanúságot tesz Penckófer formaművészetéről, magabiztos képalkotásáról, továbbfejleszti magánmitológiáját. Miként azt Papp Endre is megfogalmazza kritikájában („*Reped a gyertyaláng*” = *Megállni a megértésnél?* Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001), e modern magánmitológia összehangolása az archaikus mitológiával, olyan költői opuszok hagyományát folytatja, mint Kafkái, Joyce-é, Lorcaé vagy Bakái. Utóbbi kettőhöz forma- és képkezelése is köti, erre direkt és indirekt módon egyaránt utal. Magabiztos formajátékát tekintve hajlamos lenne kijelenteni az olvasó, hogy ez igazán a penckóferi kifejezőmód, azonban erre az előző kötet néhány verse, s a vissza-visszatérő hosszúversek erélyesen rációznak. Az bizonyos azonban, hogy a szonett, ha jó kezében formálódik, biztosan hívja elő az értelmezést, s hangsúlyt kap a forma a kötet egyik kulcsverse, a szonettkoszorúban prezentált *harsonátlanul* által. E költemény a *Virradat partja* és *A semmi szabályozott partján* mellett képiségében, szemantikájában is szintetizáló mű. Felfejlik a már az előző kötetben megnyitott metaforarendszer, a meghatározó történeti, irodalomtörténeti hagyomány, amely az egyéni és közösségi sors vállalását, vállalhatóságát gondolja, éli tovább, elszakíthatatlanul kötődve ahhoz, de lételméleti kritikával is il-

letve azt. Így alkotja tovább saját nyelvét, magánmitológiájának alapját, sürgetve a megújulást, az újraértelmezést, újradefiniálást, de csatlakozva a hagyományhoz. A csend, a rács, a félelem köré épülő képek ereje mellett Penckófer lírájában különös hangsúlyt kap a hó-motívum, melynek Adyhoz s Farkas Árpád *Alagutak a hóban* című verse kapcsán az erdélyi lírához fűződő intertextusára Papp Endre is utalt, de amely emellett szemantikájában Baka Istvánt, érzékeny hangulatiságában Karinthy Gábort, festői képiségében Gulácsy Lajost idézi. A színek kompozíciója, az érzéki képiség és a negatív szemantikával felruházott hó motívumának ellentéte nemcsak fokozza a dichotómikus lételmény érzetét, de szépségben való feloldását is kizárja, a szintézist a szerepvállalásban, a felelős szeretetben láttatva, prófétikusan tudatva annak pótolhatatlanságát, veszélyeztetettségét. Hosszú költői hallgatás után ide kanyarodik vissza az ez idáig utolsó kötet, a *Boldogasszony-tenyere* (Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány – Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Budapest, 2005), megerősítve, újragondolva addigi lírájának attribútumait. Az alcím (*Sétaminta érc- és cimbalomhangzatban huszonegy számozott helymegjelöléssel*) bibliai intertextusa megerősíti az értelmezésben felfejlő, az alkotói út pillanatnyi helyzetét rögzítő önreflexív, s a küldetéstudatból fakadó prófétikus, emberiségre vonatkoztatott ontológiai szemantikát. Ugyanakkor egymásnak feszül (a Balassi-móttóval megerősítve) a formanyelvben is megmutakozó archaizálás hitelesítő és a posztmodern cyberlét fenyegetésével vegyített mindent relativizáló lét-szemlélet, poétikai eljárás, nyelvteremtő és nyelvromboló folyamat, a hagyományőrző és modernizáló alkotói aktus. Mindez úgy, hogy a maga köztes létében, már említett sajátos nézőpontjából egyszerre próféciát mond és ironizál, elfogad, befogad és kritizál, bölcselkedik, s helyezi magát a tudatlanok pozíciójába. Kelemen Lajos is kiemeli az „alanyi ösztönösség és megfontolt logika”, „egy költő és egy szerkesztő közös munkája” (*Penckófer János: Boldogasszony-tenyere*, Kortárs 2006/1.) ötvözését, e kötetében Penckófer minden látszat ellenére feloldja a dichotómiát, kikerekítve saját nyelvi rendszerét, mitológiáját, értelmezve (önértelmezve) is azt. Egyéni és közösségi sors itt oly érzékenyen fonódik eggyé, hogy természetes együtt-létében értelmezhető a mindenkori meghatározó történeti lét nagy eseményei, s az egyes ember semmibe vesző apró rezdülései. Általános emberi és egyedi vallomás, látomás bontakozik ki a kötetből, furcsa szerkezeti megoldásával először zavarba ejtve, azután segítve az értelmezőt.

Penckófer János

A Balassi-kódex idéződik a versek számozásában, a hosszadalmas archaizáló címekben is, illetőleg (hogyan a világlátás, létszemlélet dimenziói az amúgy is sokrétű magánmitológiát tovább bővítsék) a számozás mellett fel-feltűnik a bak mint zodiákus jegy jele (a szerző a vele készült interjúban is gyakran hivatkozik születési idejére). A két kötet záró mutató segíti a befogadót, melyek közül az első jelzi, hogy a negyvenegy vers a harmincnegyedikkel indul, a számsorban visszafelé haladva érkezik a nullával jelölthöz, azt a harminckilencedik, majd a negyvenedik követi. Az első két kötet is felfedte, hogy Penckófer időszemlélete valahol úgy poetizálódik, mint Proust, Joyce vagy Virginia Woolf prózáiban tapasztalható. Az izgalmas időszemlélet mellett, melyben nemcsak jelen, múlt, jövő, de a párhuzamos idősíkok is találkozhatnak (mondjuk két egzisztáló lét összetartozásában), s melyben megnyilatkozik a kötetbeli emlékező technika mint az önteremtés, öndefiníálás egyik eszköze, útja, a konstrukció felfedhet egyfajta metamorfózist is, miként arra Papp Endre is utal (*Anyanyelv és angyalnyelv, avagy „én a dikcióm vagyok”*, Hítel 2006/3.). Különös prófécia is ez a kötet, lelki, fizikai, szellemi küzdelemben érett próféciáé. Pál apostolra utal alcímében, verseken belül is, kulcsot adva annak a megszólalásra, megszólításra kényszerítettségnek értelmezéséhez, amely elválaszthatatlanul összefügg a sokrétű kulturális elemeket, motívumrendszert elegyítő kifejezésmóddal, képiséggel, intertextussal, az

előzőekben is tárgyalt, önmaga számára kijelölt személyes és univerzális céllal, feladattal, az azonosság, önazonosság megteremtésével, megőrzésével, ha kell, újjáteremtésével. „Aki pedig prófétát, emberekhez szól, és ezzel épít, bátorít, vigasztal.” (1 Kor 14,3)

Az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány kisregény pályázatán kiemelten díjnyertes műve, a *Hamuther* a Pallas-Akadémia (2000), majd a Magyar Napló kiadásában látott napvilágot. A megjelenést méltán pozitív kritikái fogadtatás követte, Pécsi Györgyi és Márkus Béla a kárpátaljai irodalomtörténetbe emelte a szerzőt a kisregény tartalmi, formai, narratológiai jellemzői, megoldásai okán. A szakaszkezdő betűkből összeolvasható „üzenet”: „A TEST HALÁLÁT KÉSZÍTIK ELŐ A MONDATOK AZ ÍRÓJUK HALÁLÁT” – az önértelmezésben a szerző halálát, a mű és szerző elválását éppúgy kifejezi, mint a „mégis annyit érünk, amennyit hátrahagyunk” intellektuális igényét. A dekonstrukció, a posztmodern, az archaizálás, a történeti szemlélet, a visszafordulás romantikus mozzanata ugyanúgy vegyül, mint a szerző halálát hirdető textus mellett a felelős, szerepvállaló elbeszélő, illetve a főhős megalkotott képe. A mottóban idézett fájdalommal s a felejtés lehetetlenségével szembesíti az olvasót Hamuth Ernő „utazása”, pokoljárása. Elesen elkülönül a kifelé megmutatkozó, balfácán-szerepbe alázott társadalmi, s a benső gondolatiságában különösen emlékezőtechnikával, intertextuális játékkal felfedett szellemi, lelki lény. Kölcsönösen fintort mutatnak egymás felé, önkritikát, kórkritikát gyakorolva. A kisregény társadalmi körkép és a kisebbségi, a marginális lét kiáltása is. A maga kibékíthetetlen egységében vegyülnek az „angyaljáró percek” és a mindennapok pokla. A külső összeomlás csak a belső építkezéssel ellensúlyozható, sőt alapvető cél is ez. Ebben rejlik a megítélés, megítéltetés mozzanata is, a maximalizmus, az önirónia éppoly gyilkosan hat, mint a felszínes ítélet. A minimális létfeltételek hiányának felismerése, a periférikus társadalmi státusz tudata ugyanúgy torz kép alkotására készlet, mint az intellektuális, morális fölény tudata. Penckófer tragikomikus figurát alkot, mondjuk a társadalmi szempontból nézve intellektuális kisemberét, akinek intellektualitása csak önmaga felé, míg kisember volta mindkét irányban (befelé és kifelé is) regisztrálódik. Míg belőle nem kívánnak látni semmit vagy épp semminek kívánják látni, ő mindent és mindenkit végtelenségig analizál. Fájdalmas szembesülés, szembesítés a kisregény, fájdalmát az ironia nem enyhíti, inkább fokozza. Elbeszélői, szereplői és az értelmezett szerzői

kint és bent nézőpontja kevereg, a porhintés célja, hogy senki sem tudja, ki kit figyel, ironizált összeesküvés-elméletek tűnnek fel a szereplők viszonyrendszerében pró és kontra, hogy az utolsó szakasz kérdőjelei, elbeszélői értelmezése végleg a káosz látszatát keltse, természetesen ördögi tudatossággal. Hogy játéknak vagy szakszerű írásnak álcázott folyamat-e ez az út? A játék céllal történik, vesztesekkel és nyertesekkel, felfedve személyiségeket és körülményeket, kiszakadva időből és térből, kiterjesztve a fájdalmat és az emlékezés szükségyszerűségét. A narratív technika, a figyelemre méltó időkezelés, káosz és kozmosz konstruált játéka része annak a tiltakozásnak, melynek részeként a szerző prózájában is lejárt szavatosságúnak ítélt fogalmak helyett újakat igényel és teremt, újraértelmezi önmagát és a maga közösségét, tágabb értelemben a nyelvet, ontológiai kontextusban az embert. Miközben Penckófer Ken Wilbert idézi a vele készült interjújában, a modernitás pozitívumaként említve a művészetet, az erkölcs és a tudomány szétválasztását, a posztmodern túlzásának veszélyét felfedve e hármas integrálását sürgeti, s utóbbi három egyedi, nagy vállalkozásával képviseli is, többek között ebben látva alkotói létének felelősségét.

A Debreceni Egyetem Irodalomtudományi Intézetének Doktori Iskolájában eltöltött három év szemléleti, esztétikai változást eredményezett, melynek hatása a *Hamuther* és a *Boldogasszony-tenyere* mellett a Penckófer doktori értekezéséből kinőtt kötetben is megnyilvánul. A széles körben méltatott és vitatott *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében* (Magyar Napló, 2003) rendhagyó, egyedi, hiánypótló, összegző vállalkozás, melynek „műfaja”, megnevezése is számos kérdést szül, elveti a megszokott kereteket, formákat, így kötete nem irodalomtörténet, nem kultúrtörténet, nem történelmi tabló, nem esszéfüzér, nem irodalomelméleti munka – és mégis mindez. Penckófer munkája mérföldkő a kárpátaljai magyar irodalom és irodalomtudomány történetében. A határon túli és összmagyar kultúra jelenlegi helyzetét tekintve a kötet felbecsülhetetlen jelentőségű erénye, hogy konkrét tárgyán túl, azt metaforikusan értelmezve számot vet a magyar nyelv, irodalom, történelem, kultúra problémáival is, féltőn, figyelmeztetőn, konstruktívan. Mint írja: „A kárpátaljai magyar irodalom jellegzetes művei nyelvállapotuk és az alkotásokban föltároló szerzői létértelmezések révén arra is alkalmasak, hogy »egy közösség történelmi tapasztalatainak, sajátos szemléletformáinak, közösségi titkai-

nak birtokába« juthasson az ember. [...] Így a kárpátaljai magyar irodalom világával találkozni az összmagyarorsági önismerete szempontjából – nélkülözhetetlen.”

A szembenézést, számvetést, önismeretet, a gyökerek, önazonosság kutatását, elmélyítését szimbolikusan önmagával kezdi, nevéhez – nagyapja után, s eközben a kötetet nagyapjának ajánlva – az Eperjesi vezetéknévvel hozzátéve. Mottójával „...nézni, ami körülöttem van és vallani, ami fölöttem”, a Németh László-i hagyományhoz hűen megfontolt, tudatos, előítéletektől mentes, befogadó szemlélődésre, nem ítélezésre, de szembenézésre, tudományos és morális hitvallásra, ennek jegyében cselekvésre hív.

A kötet címét sokan sokféleképpen magyarázták. A szerző a vele készített interjújában utalva a kötetben szereplő gondolatra, s kiegészítve azt, így foglalta össze: „a cím: *Tettben a jellem*, korántsem hősökre vagy hősködéssre céloz, Fülep Lajos szavai ezek. Röviden annyit tesz, hogy *alkotásban a művé átlényegült jellegzetesség.*” (*Felébredni az irodalomban*, Magyar Napló 2004/5.)

Szándékát a következőképpen összegzi: „Ez az elemzés mindelelőtt a művekre figyelve szeretné föltárni a régió minden olyan sajátosságát, amely az irodalommal kapcsolatba hozható. Ezzel épp arra kíván rámutatni, hogy az irodalom, a nyelv, a kultúra felemelkedése a nép(csoport) fölemelkedése is egyben, hogy az egyén és a közösség sorsa mennyire szétválaszthatatlanul alakul most is.” Célkitűzésének megfelelően a kötet szerkezetét voltaképpen a számos módszertani kérdés közül a leghangsúlyosabb határozza meg. A történeti hosszmetesz és több szerzői-poétikai keresztmetesz egyidejű vizsgálata során a történeti-historikus és elméleti-poétikai értelmezés együtt szolgálja a szerző céljait. A történeti hosszmetesz az *A*-val jelölt részben tárja fel, a szerzői-poétikai keresztmetesz az *B*-vel jelölt részekben ismerteti, segítségül szolgál az eligazodásban az *Előszó* és *Utószó*, valamint a függelék. Az *A* és *B* részek külön is olvashatók, sőt az *B* részben található fejezetek is értelmezhetők önálló szövegekként, portrékként. Valójában azonban érdemes követni a szerzői logikát, sorrendet, s úgy olvasni a kötetet. Ezáltal nyerhetünk mélyebb betekintést az e régióban (s állandó kitekintéssel az azon túl) lezajlott (történelmi, kulturális) folyamatokba, az érzékeny, alapos értelmezéseken keresztül is segítséget kapva ezek megértésében. Kiegészítésként azonban, egyetértve Bertha Zoltánnal (*Egy új kárpátaljai magyar irodalomtörténet*, Együtt 2003/2.), fel kell hívni az olvasók figyelmét ar-

ra, hogy érdemes megismerni a szerző kötetén kívül megjelent tanulmányait, melyeknek érthető okokból a könyvben sokszor csupán a summája olvasható.

Vitatott témája az irodalomtudománynak, a szerzői öndefiníció problémájának, hogy vannak-e nemzeti irodalmak, van-e határon túli magyar irodalom, vannak-e specifikus jegyek, amelyek alapján részei különböztethetők meg az egésznek. Eperjesi Penckófer János úgy véli: „a legfontosabb érv, amely a kárpátaljaiak mondható irodalom tanulmányozása mellett szól, az a nyelv közösségmegtartó erejével hozható kapcsolatba. Így ennek a régióknak szinte valamennyi műve alakítója e kultúrának. Valamennyi szellemi termék egy igen súlyos körülmények közé taszított népcsoport arra vonatkozó bizonyítéka, hogy »az Élet él és élni akar.«” A rész–egész kérdéséhez fűzve a problémát, további érvként említi, hogy a rész(ek) sajátosságai, jellegzetességei, ebben is rejlő értékei minél magasabb színvonalon nyilatkoznak meg, annál biztosabb helyet kaphatnak az összmagyar irodalom, kultúra keretén belül is. Elkülöníti a hovatartozás kérdését az esztétikum, a kanonizáció problémájától, a mozaiknemzet, mozaikirodalom fogalmait kapcsán Görömbei András gondolatához kötődik, mely szerint „A mozaiknemzet fogalmának mintájára irodalmunkat olyan mozaikirodalomnak tekinthetjük, amelyik önálló részekből áll, de ezek a részek együtt alkotják az egészet, s az egész csak az összes rész egysége révén teljes. Azonos anyagok, azonos minőség-lehetőségek és különféle színek egysége alkotja nemzeti irodalmunkat.” (*Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*) Ennek jegyében Penckófer részletes értelmezését nyújtja Kovács Vilmos, Fodor Géza, Füzesi Magda, Balla László, Balla D. Károly, Nagy Zoltán Mihály és Vári FABIÁN László műveinek, számos más szerzőt is említve, az így kialakított képet intertextuális vonatkozásokkal gazdagítva, mélyítve.

Nem vállal kisebb felelősséget a szerző akkor sem, amikor az irodalomelméletben sokat vitatott problémát, a korszakolás kérdését firtatja. Kényszerű kitérő ez azonban a „biztos” útról az ingoványos talajra, hiszen a „szembenézés” részeként átgondoltatja az erre vonatkozó történelmi dátumokat, tudományos érveket. Fejtegetése a kárpátaljai magyarság léthelyzetéből, annak felismeréséből adódóan érinti a hagyomány, a jellegzetességek, a közösségi önazonosság, s nem utolsósorban a morál kérdéseit. Fontos felvetése a magyarságtudomány, s (az egyéni és) a közösségi önazonosság kérdése. Kulcsár

Szabó Ernő munkájára hivatkozik (*A [nemzeti] kultúra – mint változékony üzenetek metaforája. Avagy: emlékműve-e önmagának a „hungarológia”?*), aki az önazonosság létmódjában a hangsúlyt az interkulturális kapcsolatokra, a dialogicitás folyamatára helyezi, majd Görömbei Andrást idézi, aki az előbbieket kiegészítve megjegyzi: „a háttérbe szorított hagyomány felelevenítése, szembesítése a jelennel legalább akkora identitásképző erő, mint az interkulturális tapasztalat” (*A magyarságtudomány útkeresései*). Kiemeli a sorrendiség kérdését, nevezetesen annak fontosságát, hogy a hagyománnyal való szembesülés, az azonosságképzés előzze meg az interkulturális kapcsolatot, hangsúlyozva, hogy akár egyik, akár másik elhanyagolása vagy túldimenzionálása súlyos következményekhez vezethet. „A kárpátaljai magyar irodalom előtt azzal nyílt meg a nagyívű kibontakozás lehetősége, hogy végre ez az irodalom is számot vehet az itteni magyar ember sorsával, létkérdéseivel. Nem magára vett program, hanem az alkotó ember belső parancsa szerint” – írja Görömbei András (*A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai = Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*, Debrecen, 2000). Ez a belső parancs nyilvánul meg Eperjesi Penckófer János felelős hozzáállásában, melyről tárgyával kapcsolatban mindvégig tanúságot tesz. Az ilyen „megszólalás” a személyes és közösségi önazonosság része, ebben az értelemben mint „történet” személyes és közösségi önéletrajz is, a szembesülés, az értékelés, az útválasztás pillanata.

Ezért a „megszólalásért”, ezekért a pillanatokért szükséges és ajánlott fellapozni (Eperjesi) Penckófer János szépirodalmi és kritikai, tudományos írásait.

EKLER ANDREA